

**Культура і духовне
життя в Україні у
другій половині 50-х –
першій половині 60-х
років**

Ідеологізація культурного життя.

Курс на «зближення і злиття націй».

Посилення русифікації.

- Період перебування при владі М.Хрущова характеризувався не лише демократизацією і лібералізацією, але й відчутною послідовною *ідеологізацією суспільного і культурного життя радянських людей.*
- Яскравим виявом цього стало **святкування в 1954 р. 300-річчя Переяславської ради.** З нагоди відзначення ювілею в пресі було опубліковано схвалені ЦК КПРС «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954 рр.)» – У цьому партійному документі підкреслювалося, що ця історична подія «...є великим святом не тільки українського і російського народів, але й всіх народів Радянського Союзу». В «Тезах» було сформульовано офіційну концепцію історичного розвитку України і намічено його перспективи. Важливим чинником і запорукою подальшого успішного розвитку українського народу вважався насамперед міцний союз, взаємодопомога і дружба з «братнім російським народом».

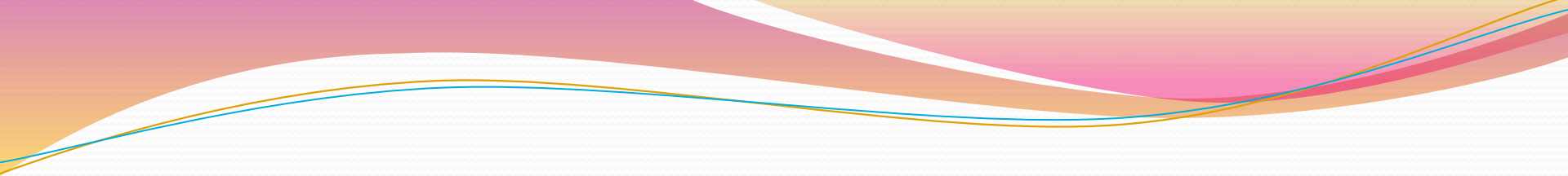
- Наступним кроком на шляху теоретичного обґрунтування поступового зближення, а згодом і злиття націй СРСР в одну став XXII з'їзд КПРС, який прийняв нову Програму партії.
- Серед активно пропагованих в Програмі перспектив розвитку комуністичного суспільства була і теза про поступове і неухильне **стирання в СРСР національних відмінностей**, особливо мовних. Правда, в Програмі зазначалося, що цей процес буде довготривалим і завершиться він на наступному етапі розвитку національних відносин в СРСР, який характеризуватиметься подальшим *«зближенням націй і досягненням їх повної єдності»*.
- Прискорювачем партійного курсу на зближення і злиття націй стала політика *русифікації*, яка набула тоді надзвичайної активізації.

- **Русифікація** – сукупність дій і заходів російського царизму, а згодом радянського союзного керівництва в національних окраїнах і неросійських республіках СРСР, спрямованих на звуження, приниження чи відсунення на другорядні ролі національних мов, культури, історії і водночас висунення на провідні позиції російської мови, культури, історії. У 60-80-і роки проводилася партійним і державним керівництвом Радянського Союзу у вигляді активної пропаганди і реалізації ідеї зближення і злиття націй в СРСР, при повному ігноруванні потреб розвитку націй і народностей неросійських союзних національних республік.

- Її конкретними проявами стали **освітні реформи** М.Хрущова, що проводились наприкінці 50-х років. У 1958 р. навколо реформи школи в засобах масової інформації розгорнулася активна дискусія щодо принципів і напрямків її проведення.
- Підвищений інтерес української громадськості викликала, насамперед, мовна проблема. В проекті реформи пропонувалося надати батькам учнів право самим обирати мову, якою будуть навчатися в школі їхні діти. Зрозуміло, що одержавши таку можливість, переважна більшість батьків, щоб в майбутньому полегшити своїм дітям просування по щаблях службової кар'єри, обирали в школах великих міст. як правило, російську мову викладання.
- Таким чином, проект реформи школи хоча й був, на перший погляд, цілком демократичним, але **фактично сприяв процесам русифікації** системи освіти, внаслідок чого статус української мови у великих містах України набував вторинності.

- Це було настільки очевидним, що навіть деякі високопоставлені представники тогочасних українських владних структур змушені були заявити в ході обговорення проекту реформи, що українська мова повинна залишитися обов'язковою для вивчення в російськомовних школах.
- У грудні 1958 р. у газеті «Правда» з'явилася стаття *М. Бажана і М. Рильського* «В ім'я людини», в якій автори виступили проти фактично факультативного викладання рідної мови в школах України. їх ініціативу згодом активно підтримали збори київських письменників.
- Однак М. Хрущов наполіг на тому, щоб у республіканському законі про народну освіту, прийнятому в квітні 1959 р., було зафіксовано положення про **факультативність вивчення української мови** в школі. Активним провідником цього положення в школах республіки стало Міністерство освіти УРСР. Саме з-під його пера вийшов наказ, згідно з яким російська мова стала обов'язковою для вивчення, а українську можна було вивчати за бажанням. Цей новітній «валуєвський циркуляр» було оголошено «вагомим проявом інтернаціоналізму».

-
- Внаслідок такої мовної політики в наступні роки в республіці розпочалося неухильне зменшення кількості українських шкіл (у 1959-1965 рр. їх поменшало майже на 2 тис.) і, навпаки, збільшення шкіл з російською мовою викладання.
  - *Такі зміни в системі освіти посилювали русифікацію населення України в цілому.*

Науково-технічна революція і наука в Україні

- Оскільки провідні країни Заходу значно випередили СРСР за темпами економічного розвитку, М.Хрущов і його найближче оточення звернули увагу на розгортання науково-технічної революції в Радянському Союзі.
- Вчені, проаналізувавши півтора десятки визначальних напрямків науково-технічного прогресу, дійшли невтішного висновку, що майже в усіх з них, за винятком одного-двох, радянська держава поступається країнам Заходу.
- Тому саме ця проблема була детально і принципово розглянута на липневому (1955 р.) пленумі ЦК КПРС, на якому, зокрема, було зазначено, що Радянський Союз стоїть «на порозі нової науково-технічної і промислової революції, яка далеко випереджає за своїм значенням промислові революції, пов'язані з появою пари і електрики». Дійсно, тогочасна економіка СРСР лише «стояла на порозі» НТР, тоді як високорозвинуті країни Заходу розвивалися за її принципами вже ціле десятиріччя.

- Після розгляду цих питань на пленумі ЦК ставлення партійного керівництва до наукових досліджень помітно змінилося.
- Зокрема, партапарат поповнився вихідцями із наукового середовища. Набуло поширення пряме, предметне спілкування партійних комітетів із вченими. Помітно зросла роль вчених рад, координаційних комісій щодо визначення конкретних напрямів наукових пошуків.
- Суттєво збільшилися і бюджетні витрати на науку. Водночас істотно зросли престиж і оцінка праці науковців. Вчені вперше дістали можливість виїжджати у закордонні відрядження, в ході яких можна було ознайомитися з новітніми зарубіжними науковими досягненнями.

Академік Є.Патон з синами

- Провідну роль у розвитку науки в Україні відіграла Академія Наук, президентом якої з 1946 р. по 1962 р. був *О.Палладін*. а з 1962 р. *Є.Патон*. Завдяки їх талантам і вдумливому керівництву Академією, десятиліття, що минуло після 1955 р., стало найбільш динамічним і результативним у розвитку української науки.

- Зокрема, в 1957 р. у складі АН УРСР було створено Обчислювальний центр на чолі з молодим математиком **В. Глушковим**. Цей новий науковий підрозділ досліджував низку важливих проблем оборонної промисловості, працював над створенням електронно-обчислювальних машин для управління виробничим процесом, розробляв теорію швидкодіючих ЕОМ. Саме тут почала активно розвиватися **кібернетика**, яка так нещадно переслідувалася за часів Й.Сталіна. Обчислювальний центр у 1962р. був реорганізований в Інститут кібернетики АН УРСР.

- У 1953 р. створений Є. *Патоном* Інститут електрозварювання очолив його син *Б.Патон*. Під його керівництвом було розроблено низку *нових технологій електрозварювання*, що вивело радянську науку на провідні позиції у світі в галузі зварювальної техніки.

- Величезну роботу з дослідження проблем атомної енергетики проводив *Харківський фізико-технічний інститут* на чолі з *І.Курчатовим*. Предметом наукових пошуків Інституту були питання ядерної фізики надвисоких енергій, керованих термоядерних реакцій.

- В *Інституті фізики* в 1960 р. було створено **ядерний реактор**. за допомогою якого здійснювалися наукові дослідження атомного ядра.
- *АН УРСР* розробляв ефективні рекомендації щодо створення **міжконтинентальних ракет**, досліджував теорію конструктивної міцності **пластмас**, що застосовувалася в ракетній техніці. Українські вчені багато зробили для розвитку космонавтики. Вони безпосередньо причетні до запуску штучного супутника Землі у жовтні 1957 р. і першого польоту в космос людини - **Ю.Гагаріна**.

*Відомий хірург академік
М.Амосов
(на передньому плані)*

- Вагомим був внесок українських вчених у розвиток медицини. У середині 50-х років під керівництвом **М.Амосова** було започатковано теоретичну розробку нових методів хірургічною лікування серцевих захворювань, які відразу ж були запроваджені в практику.

- Процеси лібералізації, що широко розгорнулися в країні за часів перебування при владі М.Хрущова, не могли не торкнутися і гуманітарних наук.
- У цей період вчені вперше отримали можливість досліджувати архівні джерела радянської доби. Почали створюватися, а згодом і друкуватися змістовні збірники архівних джерел, розпочалася кропітка робота зі створення і видання першої багатотомної *«Української Радянської Енциклопедії»*. Були засновані спеціалізовані журнали академічних установ гуманітарного профілю – *«Український історичний журнал»*, *«Радянське право»*, *«Економіка Радянської України»*, *«Народна творчість та етнографія»*.
- Звичайно, партійні діячі, як і раніше, ретельно слідкували за тим, щоб суспільствознавці не торкалися заборонених тем і персоналій, не піддавали критиці діяльність КПРС, а боролися з так званими *«фальсифікаторами»*, *«ідейними ворогами»* партії.

- І все ж іноді мали місце не передбачені партією події. Зокрема, наукова конференція і проблем культури української мови (лютий 1963 р.), в якій взяло участь понад 800 мовознавців, фактично перетворилася на прилюдне засудження мовної політики КПРС і КПУ. Доповідачі та промовці з гіркотою і болем говорили про принизливе становище рідної мови в Україні, закликали ліквідувати свідомо створені на шляху її розвитку перепони і обмеження.

Пожвавлення літературно-мистецького життя

- Політика русифікації, що проводилася радянським керівництвом в умовах десталінізації і лібералізації державного і суспільно-політичного життя, викликала в свою чергу протест і **потяг до самоідентифікації** з боку українського населення.
- Як і в 20-і роки, в цей період знову гостро постало питання про збереження української мови та розширення сфери її вживання. Українська преса розпочала друкувати численні листи письменників, учителів, викладачів вузів, які містили вимоги поширювати рідну мову, боротися за її культуру, усіма засобами пропагувати її красу та милозвучність.
- Серед перших на захист української мови стали письменники *М. Рильський, М.Бажан, Н.Рибак, С.Крижанівський, М.Шумило* та ін. Навіть перший секретар ЦК Компартії України *П.Шелест* почав висловлюватися про необхідність і важливість збереження і подальшого розвитку української мови.

**О.Довженко на
будівництві
Каховської ГЕС**

- Вплив «відлиги» відчувався і в літературно-мистецькій сфері. Передвісником духовного пробудження стала публікація в червні 1955 р. в «Литературной газете» статті **О.Довженка** «Мистецтво живопису та сучасність». У ній видатний український письменник і кінорежисер, закликаючи «розширювати творчі межі соціалістичного реалізму», фактично дав поштовх для мистецької інтелігенції до вільного творчого пошуку.
- Першими на заклик О. Довженка відгукнулися письменники Саме з нових позицій «розширеного трактування методу соціалістичного реалізму» були написані, але так і не надруковані в той час поеми «Розстріляне безсмертя» та «Мазепа» В. Сосюри. В період «відлиги» було також створено романи «Дикий мед» Л. Первомайського та «Вир» Гр. Тютюнника. Новими барвами засяяли праці вже знаних майстрів українського поетичного слова – М. Бажана. М.Рильського. П.Тичини. За роман «Тронка» О.Гончар був удостоєний Ленінської премії. З-під пера **М.Стельмаха** вийшли романи «Кров людська – не водиця» та «Хліб і сіль».

- На повний голос заявили про себе молоді літератори *В. Симоненко, Л.Костенко, М.Руденко, Д.Павличко, М. Вінграновський, Ю.Мушкетик, В.Шевчук, І.Драч* та ін.
- Серед них особливо помітною була постать **Василя Симоненка**. Сільський хлопець з Полтавщини ще під час навчання на факультеті журналістики Київського університету виявив хист до високої громадянської поезії. Нею була проникнута його перша поетична збірка «*Тиша і грім*», що вийшла друком у 1962 р. Після передчасної смерті поета в 1963 р. з'явилися його наступні книги – «*Вино з троянд*», «*Земне тяжіння*», «*Берег чекань*», наповнені справжньою синівською любов'ю до Батьківщини.
- В цей час засяяв яскравий, неповторний талант **Ліни Костенко**. Її перші збірки «*Проміння землі*» (1958 р.), «*Вітрила*» (1959 р.), «*Мандрівки серця*» (1961 р.) продемонстрували талант молоді поетеси філософськи осмислювати реалії життя і висловлювати оригінальні думки, надаючи їм чудової поетичної форми.

«Шістдесятники»

- На хвилі боротьби зі сталінізмом і тоталітаризмом в Україні з початком 60-х років формується і згуртовується покоління молодих літераторів і митців – так званих «шістдесятників» (учасники руху за оновлення радянського суспільства 60-х років).
- Ця молода генерація української інтелігенції протестувала проти фальші, помпезності, заідеологізованості в зображенні дійсності, задушливої атмосфери в суспільстві, боролася за відродження рідної мови і культури, піднесення національної самосвідомості й людської гідності.
- Одним із перших осередків «шістдесятників» став **клуб творчої молоді** у Києві, що виник під егідою міськкому комсомолу в 1960 р. Його очолював *Лесь Танюк*, а найактивнішими учасниками зборів були *Іван Драч*, *Микола Вінграновський*, *Іван Світличний*, *Алла Горська* та ін. Робота клубу спочатку зосереджувалась на пропагуванні українських народних традицій та організації різних мистецьких гуртків. Потім члени Клубу розпочали пошуки місць масових поховань жертв сталінських репресій.

- З часом рух «шістдесятників» почав набувати все виразнішого національного забарвлення. Його учасники організовували вечори пам'яті *Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Леся Курбаса*. Представники влади називали ці збори «націоналістичними зборищами».
- Аналогічне спрямування мав заснований у 1962 р. клуб «Пролісок» у Львові. До нього увійшли *Михайло і Богдан Горині, Ірина та Ігор Калинці, Михайло Косів* та ін. На відміну від киян, що віддавали перевагу культурницькій сфері, молоді львів'яни намагалися максимально **політизувати свою діяльність**, торкаючись небезпечних в той час національних проблем.
- Обмеженість процесів десталінізації, непослідовність і незавершеність демократичних перетворень призвели до нового посилення боротьби з будь-якими проявами інакомислення.

- Відповідно до нових політичних реалій була розроблена **нова законодавча база**, що розширювала можливості владних структур у проведенні політичних репресій. Партійні і державні органи розпочали відверте **переслідування «шістдесятників»** у пресі, звільняли їх з роботи, забороняли друкувати їхні художні та наукові праці.
- Смерть *В.Симоненка* 13 грудня 1963 р. ще більше загострила це протиборство. Неопубліковані вірші та щоденник поета, промови *І.Дзюби. С,Сверстюка, І.Світличного* на вшанування його пам'яті постійно поширювалися в рукописах. Переслідування, яких зазнав *В.Симоненко* в останній період свого життя, його раптова і загадкова смерть фактично зробили з нього та його послідовників національних мучеників, оточили їх ореолом жертвовності.

Музичне мистецтво, живопис, театр, архітектура

К. Данькевич – український
радянський композитор

- Процеси лібералізації торкнулися і мистецького життя республіки. Особливо характерними у цьому відношенні було рішення ЦК КПРС, що відкинуло попередні відверто тенденційні звинувачення щодо опери В. Мураделі «Велика дружба» та творів українських композиторів К. Данькевича «Богдан Хмельницький» і Г. Жуковського «Від щирого серця».
- У спеціально прийнятій з цього приводу постанові, зокрема, зазначалося, що недоліки, які мали місце в творчості цих митців, не були «великими ідейними пороками». Вони не заслуговували такого занадто серйозного засудження, яке одержали в часи «жданівщини».

- Аналогічне рішення прийняв і ЦК Компартії України, де також були переглянуті несправедливі оцінки творчості ряду українських композиторів. Але в ньому водночас наголошувалося на необхідності й надалі вести рішучу боротьбу проти удаваного «новаторства», зараженого впливом *«реакційного буржуазного мистецтва»*.
- Незважаючи на такі «партійні рекомендації», творчість композиторів України, як офіційного, так і неофіційного спрямування, стає більш плідною й багатогранною. В цей час українське музичне мистецтво збагачується новими творами *С.Людкевича, А.Кос-Анатольського, братів Майбород, А.Штогаренка*. Величезною популярністю в Україні користувалися композитори-пісенники *О.Білаш, А.Філіпенко, І.Шамо*. Творчим новаторством відзначалася авангардна музика *Л.Грабовського, В.Сильвестрова, В.Загоруєва*.

Група українських художників (зліва на право): Х.Якубович, М.Божій, А.Пламеницький, В.Шаталін
(Київ. 1958 р.)

- В образотворчому мистецтві також відчувалися *творчі новації і зміни*. З музеїв, виставок, галерей стали вилучатися численні полотна і скульптури, присвячені «вождю всіх народів» Й. Сталіну.
- Митці України почали пошук нових форм творчості, правда, не виходячи за встановлені межі соціалістичного реалізму.
- В образотворчому мистецтві плідно працювала ціла плеяда талановитих майстрів. Це насамперед М.Божій, М. Дерезус, В.Касіян, К. Трохименко.

- Новими творчими здобутками засяяла в цей час творчість прекрасної художниці **Т.Яблонської**. Ще в 50-і роки вона здобула визнання й авторитет своїми чудовими полотнами «Весна», «Ранок», «Хліб» та ін. У 60-і роки Т.Яблонська продемонструвала новий стиль створення синтетичних образів, в якому яскраво просліджувалася давня градація українського народного живопису. Разом із *В.Зарецьким* Т.Яблонська стала засновником **фольклорного напрямку** в українському образотворчому мистецтві, який, незважаючи на дуже великі труднощі, розвивався в наступні роки.
- Відчувши віяння «відлиги», новими ідеями збагатили свою творчу діяльність і скульптори. З нагоди відзначення 150-річчя від дня народження Т.Шевченка у Москві було споруджено **пам'ятник Великому Кобзарю** (автори – *М.Грисюк, Ю.Сінкевич, А.Фуженко*). Того ж року у Львові було відкрито **пам'ятник І.Франку** (автори – *В.Борисенко, Д.Крвавич, Е.Мисько* та ін.). Оригінальні твори станкової скульптури створили *М.Рябінін і В.Скологдра* («Олекса Довбуш»), *Г.Петрашевич* («Дитино моя») та інші митці.

- В цей час спостерігається зростання інтересу до театрального мистецтва. Попри зменшення загальної кількості театрів у республіці (з 80-ти в 50-і роки до 60-ти в середині 60-х років), число театральних глядачів помітно збільшилося.
- Мало кого могла лишити байдужим блискуча гра справжніх майстрів своєї професії – *А.Бучми, В.Добровольського, Ю.Лаврова, И.Ужвій, Ю.Шумського*. Вмілими послідовниками творчих традицій *Л.Курбаса* в цей період стали режисери: *Г.Юра, М.Крушельницький, В.Склярєнко* та ін.
- Значний крок уперед зробила українська архітектура. У першій половині 50-х років було збудовано низку цікавих споруд, серед них – *Будинок техніки у Ворошиловграді* (нині Луганськ), *драматичний театр у Тернополі*, *кінотеатр «Київ» у столиці України*. *Будинок культури в Новій Каховці*.

- Продовжувалася забудова центральної магістралі Києва – Хрещатика, зруйнованого під час німецько-фашистської окупації. Серйозна увага приділялася подоланню непрактичного використання архітектурної спадщини, декоративних надмірностей, проявів формалізму в архітектурному проектуванні. З другої половини 50-х років основним напрямом радянської архітектури стало типове проектування.
- *Встановлення Шевченківської премії.* З метою заохочення творчої діяльності українських митців з 1962 р. було встановлено щорічну Шевченківську премію, яка присуджувалася за високі здобутки в галузі літератури, журналістики, мистецтва й архітектури.